

PRON.: *toris* a Carlet, Catadau, Alcúdia i València, 1935, J. G. M.; F. d. B. Moll oí *toris* i *turis*; jo també, en les enqs. de 1962 a l'entorn, i a la d'allí mateix (xxx, 150-155). *Gentilici: torisáns* (J. G. M.; C. Salvador, *Vocab. Ort.*). A Silla, em digueren *toris* i als hab., *torisáns*, però en descriure'm el terme m'ensenyares «el camí del *torisáno*» (xxxI, 14.25 i 13.11): segurament nom d'algu' d'allí o que hi anava.

MENCIONS ANT. En el *Rept.*, *Thoris*: «... alqueria de *Godeyla*, inter *Xiva* et *Thoris*», comprovat en l'ed. facs. (*Rib.*, p. 22; *Torbis* és err. de l'ed. Bof., p. 166), ja en una donació de l'a. 1238; 1250: *Turis* (Huici I, 496); 1283: *Turis* (Mtz. Fdo., *Doc. Val. ACA* II, 1804). *Turis* en un fur atorgat per Jaume I (*Fori Regni Valentiae*, ed. 1547, f° 235v); 1415: *Torjs* (doc. p. p. Julià, *BRHE* VIII, 332).

SSiv. (410-2), en dóna bastantes cites medievals amb formes imprecises; i afegeix que la cristiandat hi devia ser ben antiga si bé, de primer, reduïda, car el «Beato» hi trobà esgl. antiga, però el 1574 hi havia 90 cases de moriscos i 20 de cristians vells. El cens de moriscos cresqué en els últims anys (com solia passar en els pobles apartats, a on els moriscos es concentraven per resistir a l'expulsió): 82 segons el cens de 1563, 100 (amb 20 cri.) el 1572, 128 el 1602 (Lapeyre, p. 43); i el 1609 el registren, amb la grafia *Toris*, amb 250 focs de moriscos (Reglà, p. 110). Quasi deshabitats per l'expulsió fou repoblat amb escriptures de 1609 i 1611 (SSiv.), cf. Lz. Vargas III, 69.

És molt important la gran quantitat de restes de gran valor arqueològic que hi s'hi han trobat, de les quals donen extensa descripció SSiv. (*l. c.*) i Sarthou (*GGRV, Val.*, 333). Obres ibèriques de gran habilitat, fíbules, monedes, atuells i armes de metall (bronze i ferro), i làpides i murs romans. Amb aquests antecedents és ben natural que s'hi vagin trobar moltes monedes ibèriques: una d'elles, de bronze, porta un bust que sembla de Tiberi, i per tant és datable dels anys 14-37 d. JC. Ara bé, en aquestes monedes hi ha la llegenda TVRIASO.

El que és estupend és que Sarthou (ni segons crec ningú més) no hagi vist que aqueix TVRIASO és el nom que tenia aquesta vila en temps ibèrics, que per això l'emprentaven a les seves monedes, i imaginin barroerament que eren monedes encunyades a Tarazona, quan sens dubte ho havien estat allí mateix (Hisp. Carthagnensis) i no en aquella ciutat de la Tarracoensis, més de 300 k. lluny.

D'aquí ve, doncs, el nom de *Toris*. En passar per l'àrab la A s'hi canvià en *i*, pel conegut fenomen de la imela: justament la imela en àrab valencià (on altrament resta en l'etapa *é*) donava *i* en contacte palatal (com hem constatat Ribera i jo, estudiant la Doctrina del bisbe Ayala) i recolzant-ho jo en moltes altres segures etimologies toponímiques. El pas de TVRIASO a *Toris* és, doncs, perfectament conforme a les normes fonètiques.

I no s'ha trobat altra etim. seriosa. Ja rebutjo en el *DECat* VIII, 592b4-48 (i s. v. *arter*) la d'AlcM, NP germ. THEODORICI, que hauria donat **turitx* en mossàrab (o *toriu* en català), per més que hi hagi un NL gallec *Toriz* a Galícia i *Touris* a Portugal (Piel, VKR x, 62), conformes allí amb la fon. i amb la gran quantitat de NLL provinents de NPP germànics, que hi és típica. Casual també la coincidència amb el nom de la «terra *túris*» 'turó, tosca' (oït a Barxeta, xxxI, 15), que és el mot conegut, provinent de TUFÒRES (veg. *DECat*, s. v. *turo*).

Queda dubtós només un menut detall: si és nominatiu seria *Turiaso*? o *Turiaso* estaria en locatiu-ablatiu, d'un nominatiu *Turiasu(n)*, *-asu*, o *-asus*. Per al val. *Toris*, tant se val, i tampoc canvia gaire per l'etimologia remota.

Quant al nom ibèric el tenim repetit en diversos llocs. Donant el n.º (1) al nostre, tenim:

2) TVRIASO, -ONIS (o -ASSO var. del mss.), nom ibero-llatí de la ciutat de *Tarazona* (ben documentat des de Plini), a Aragó, Ebre amunt, amb terminació esdevinguda *-ona* en fase romànica: a la manera de *Barcelona*, *Lisbona*, *Tarragona* etc.; igual que en el (3) i (4).

3) *Tarazona* de la Mancha, una trentena de k. NNO. d'Albacete. Havia estat important a l'alta E. Mj., car allí degué néixer i viure el reputat escriptor Aben Yaqub *at-Tarajuni*; per més que, fugint de la conquesta cristiana es retirés a Múrcia, i a l'últim a Tunis, on morí l'a. 1329 (Vallvé, *Al-And.* 1972, 182).

4) *Tarazona de Guareña*, poble amb mun., altre tant al NE. de Salamanca.

5) La terminació sembla variar una mica i des de força antic, en *Turiso* «villa» agre. al mun. alabès de Salcedo, 26 k. OSO. de Vitòria, variant antiga, car M. Albertos Firmat la troba ja com *Torissu* en una inscr. de 1025 (*Est. de Arg. Alabesa*, 1970, p. 200), si bé hem de deixar al juí dels bascòlegs aclarir si no pot sortir d'una forma més semblant a la de TVRIASO, per algun fet del basc primitiu que allà s'havia parlat; llavors, però no cabent-hi allà imela aràbiga, resta ben incert que hi hagi gaire coincidència antiga amb el grup de *Turiaso-Tarazona*, i impossible l'equiparació amb el nostre *Toris*.

6) i potser 7) dos noms antics, diferents, però on almenys hi ha *Tur-* o *Turas-*, si bé no tinc aclarit si hi ha gaire coincidència geogràfica amb el (2) —sí aproximada almenys— en un epigrama enyorívol de Marcial: «TURGASTIQÜE IÄCÜS / et TÜRÄSIÄEQUE

et paruae uada < aquae > purae Tüebönissae et < iam sacrüm > sanctum / Bürädönis flictum»¹

Marcial dóna aquests com els llocs de la seva pàtria, que li plau de recordar (vida camperola juvenil, vora aqueixos estanys). Devien ser, doncs, cap a Aragó, com la seva nadiva Bilbilis i *Buratón*, avui ben conegut al Sud del Moncayo. Per consegüent també cap a *Tarazona*. *Turasia* ¿potser variant morfològica merament o poc més, de *Tarazona*? Hem de deixar-ho a decisió dels especialistes.

8) Més en suspens encara, deixem la unió proposada